

## JOSE MARIA ETXABURU ETXABURU (1913-2006)

Jaun-andre euskaltzainok,  
Jose Mari Etxaburu zenduaren senide eta adiskideok,  
agur t'erdi guztioi.

### 1. SARRERA

Ondarroako semea izanik eta ondarroar euskaltzain bakarra naizenez, niri egokitu zait oraintsu zendu den Jose Mari Etxaburu herritarrari omenezko hilberri-txosten hau eskaintzea eta zuen aurrean azaltzea. Euskaltzaindiak azken agur hau egiterakoan «Kamiñazpi»ri, harekin duen zorra kitatzera datorkigu, euskararen alde egin zuen lan isil, neketsu eta oparoa eskertuz. Ondo merezia du gaurko omenaldia, 1966ko azaroaren 25ean euskaltzain urgazle izendatuz, euskarari hainbat mesede egin dion idazle honek. Atseginez jaso nuen Euskaltzaindiko deia eta eskariari ezin nion ezezkorik eman; beraz, poz handiz emango dizkizuet nire herritarraren bizitzako berririk nagusienak; hala ere gauza pare bat baino ez dut agertuko haren omenez. Arrapaladan eta ia itsumustuan prestatutako hitzalditxo honek ez du balio handirik izango baina ohore handia da niretzat guztion erakundearen izenean eta Bilboko egoitzan azken agurra egitea ondarroar zintzo honi.

Esan beharrik ez dago pozik azalduko ditudala haren gomuta batzuk nire haurtzaro eta gaztarokoak baitira biok koruko abeslariak izan ginen, ni triple bakarlaria eta bera bigarren tenorra, eta urte batzuk beranduago elkarrekin «korda» horretako partaideak. Zenbat aldiz ez ote genituen abestu gure parrokan Bixente Goikoetxea, arabar musikagilearen 3 ahotsentzako eginiko Meza, eta Lorenzo Perosiren lehen eta bigarren «Pontifical» eder haiek.

65 urte joan dira elkar ezagutu genuenetik; hots, 1942an ikusi nuen lehenengoz gure Joxe Mari «Belero» eta urte batzuk beranduago ezagutza sakonagoa egin ondoren, konturatu nintzen itsastarron artean sarritan nabarmentzen ez den apaltasunaren bertutearen jabea zela. Ez zen Jose Mari, txalo, ohore, ospe eta botere bila ibiltzen zen horietakoa; bai, ordea, gizon umila eta isila; pertsona ona eta adiskide leiala; kristau zintzoa eta bakezalea: «*sekula ez naz izan tiro, matxinada edo guda zale*», dio bere liburuan, *Neure lau urteko ibillerak* (21or.); gurasoengatik haurtzaroan ikasitako erlijioak eta Antiguako Ama Birjinarekiko maitasunak haren bihotzean bizitza guztian iraun zuten; abertzale fina eta euskaltzale amorratua, halaber hizkuntzarekin batera bi-ziro maite zuen euskal kultura zalea; langile porrokatua eta zehatza; berriro esango du: «*sekula ez naz izan lanari iges egitekoa*» (ibid.27or.); lagun zentzuduna eta zuzena; xaloea eta inolako tolesturarik gabea; bereari eusten zekiena baina ez inolaz ere setatia

eta egoskorra; indarkeriarik eta hilketarik inoiz onartu ez zuen abertzalea; musikarako oso trebea eta kanturako ahots gutxikoa baina belarri guztiz onekoa; gizartean herri-gizon eta etxean bere familiari erruz atxikia; labor bilduz: artisau lanak zehazki egiten zituzten Erdi Aroko lekaideen antzekoa. Bere apaltasunean gizarteak urri ematen dituen gizaki eredu-garri horietako bat.

## 2.1. Bizitzako zertzeladak

Jose Mari Etxaburu Ondarroan jaio zen 1913ko irailaren 23an eta Hondarribian zendu zaigu 2006ko abenduaren 28an; beraz, 93 urte eman ditu mundu honetan: 49 Ondarroan, 4 erbeste eta Francoren espetxeetan eta azken 40ak Hondarribian, Juanita Igiñiz bere emaztearen herrian. Ondarroa bere jaioterrria inoiz ahaztu ez bazitzaion ere Hondarribian egin zuen azken habia. Haren gurasoak, Ezekiel eta Prudentzia, ondarrorarrak izan ziren eta era berean Jose Mari eta Juanitaren bost seme-alabak. Sei nebarreben artean gazteena izan zen eta mutil bakarra. Aita, arrantzalea eta belagilea zen; arrantzan eta itsasontzien oihalak konpontzen ematen zituen epe luzeak; hortik dator kio gure idazleari «belero» familiako ezizena. Haurtzaroko lehen ikasketak Gurutzeko Alaben kongregazioko eskolan, Sor Luzia lekaimerekin egin zituen Augustin Zubikarai eta Andoni Basterretxea (gaur egun oraindik bizi den apaiza) ikaskide zituela. Ikastetxe honetan etxeko euskara lantzen hasi zen *Kristau Ikasbidea* liburuxkaren bidez, baina beranduago eskola publikora Leibar maisuarengana aldatu zenean, ez zuen horretarako betarik izan, dena gazteleraz irakasten baitzen Monarkia garai hartan. 1922an, euskara, euskaraz mintzatzea eta euskal kantak abestea galarazita zeuden ondarror irakaskle honen eskolan; aitzitik, haurrek honelako kantak abesten zituzten:

*Salve bandera de mi patria. Edo  
Soldado soy de España,  
y estoy en el cuartel,  
contento y orgulloso,  
de haber entrado en él.*

(Ondarroa'ko Kontuak: 12)

Hamar urte bete zituenean solfeoa ikasten hasi zen, eta bi urte beranduago eskola utzi eta Bartolomeo Scola italiarraren arrain kontserba-fabrikari hasi zen lanean. Hamalau urterekin herriko bandan sartu eta saxofoi altua ikasten jardun zuen, Juan Izeta elgoibartarraren zuzendaritzapean, eta urteak joan ahala bandako partaiderik onenatarikoa izatera iritsi zen.

Euskararenganako atxikimendua gero eta sakonago egin zitzaion eta aurrerapen handiak egin zituen Euskal Herriko familietan eten gabe irakurtzen zuten, eta euskal kazetaritzan aitzindari izan zen *Argia* donostiar astekariaren bidez. Jose Mari autodidakta izan genuen eta urte luzeetako jardunari esker, ekinaren ekinez, oso gazterik (hogei urte bete baino lehen) *Ekin* Zornotzako astekarian bere lantxoak argitaratzen hasi zen Errepublika garaian, «Iturriondo» izenordearekin. Herri euskararen aldeko apustu garbia egin zuen hasiera-hasieratik eta, zer esanik ez, Ama-Lurraren hizkuntzaren militantea izan zen hil arte. Biziro maite zituen herri xumearen kultur adierazpen xeheak, batez ere itsasertz girokoak.



## 2.2. Guda zibila (1936-1939) eta Atzerria

23 urteko mutil gazte honen bizitza goitik behera aldatu zen F. Francoren matxinadarekin. Osasun arazoak zirela-eta ez zen anaiarteko gudara joan, baina Euskal Herriko Iparraldera itsasoz ihes eginbeharra izan zuen bizia salbatuko bazuen eta atzerrira abiatu zen senide batzuekin. Bereak eta bost jasan behar izan zituen, batez ere Landetan, urtebetean: gosea, neguko hotzak, lan gogorrak, eskasia, herrimina eta abar. Hona hemen haren *Neure lau urteko ibillerak* liburutik jasotako argibide interesgarri batzuk:

«Baïña zelako bizimodua gurea! Prantzia'n ez geunkan bizia aurrera ataraterik; Espaiña'ko gudeak ez eban amaitzeko itxurarik, eta beste guda andiagoren baten bildur zan jendea. Sekula biurtuko ete giñan gero etxera?» (74 or.). «Aldi txarretan jaio giñala esaten genduan, munduan gudarik gogorrenak ziran denporetan» (109 or.). «Ango jendeak ez ginduzan ondo ikusten» (104 or.). «Abarketa narrua jateko aiñako gosegaz jagiten giñan maitik» (67 or.). «Europa'n ez egoan gauza onik eta gertu jarri nintzan Atlantiko itxaso andiko urak igaroteko» (88 or.).

Erbestean ia 4 urte eman behar izan zituen, harik eta Hego Euskal Herrira itzuli arte.

Donibane Lohitzunen eta Ziburun igarotako urteak oso gogorrak eta kaltegarriak izan ziren haren osasunerako; are gehiago, Landetan eman zuen denboraldi luzea pinu mozketan. Arestian aipatu dugun liburuan, «Piñuetan» izenburupean agertzen den atal luze eta interesgarrian, ikus ditzakegu nolako neke, atsekabe eta oinazeak jasan behar izan zituen. Barealdi gozo eta hunkigarri batzuk ere izan zituen, adibidez: Iñaki Eizmendi «Basarri» bertsolaria, Pedro Mari Otañoren bertsoak kantatzen entzutea eta Tomas Garbizu musikari ospetsuaren ezagutza egitea.

### 2.3. Espetxeak eta lan behartuak. (1939-1940)

Muga igaro bezain pronto atxilotua izan zen eta hainbat kartzelatan espetxeratua (Burgos, San Pedro de Cardeña, Miranda de Ebro; geroago «Trabajadorietan» lan behartuen zerrendan, zubiak, tunelak eta metrailadoreen habiak eraikitzen, Gaintxurizketa, Aritxulegi (Gipuzkoa) eta Baztango Arizkun eta Errazu herritxoetan jardun zuen. Hemen ere ez zen egonean egon, ez zekielako alferkerian egoten. Honela mintzo da Jose Mari:

Trabajadorietan be, al neban guztia egiten neban, eguneko alogera errialtxo bat bakarrik izan arren (ibid. 77or.).

## 3. ONDARROARAKO BIDEAN

Zortzi hilabete «Trabajadorietan» eman ondoren, heldu zitzaion askatasun eguna Jose Mariri ere, Victoriano Fernández, Infanteriako Komandantea eta 87. Batailoiko buruaren agindu baten bidez: «Certifico que José María Echaburu Echaburu...marcha libertado en virtud de Orden número 19.267...Y para que conste, expido en Rentería a 23 de Octubre de 1940» (ibid. 171).

Sorterrira heldu baino lehen egonalditxo bat egin zuen, Donostiako Okendo kalean bizi zen bere arreba Mertzedes ikusi, eta bidenabar han ezkutatuta utzi zituen liburuak jasotzeko, ez baitziren nolanhiko bizilekua eta liburuak: hots, arrebaren ugazaba Ramon Serra Gipuzkoako Gobernadorearen etxea, eta Sabino Aranaren: *Bizkaya por su Independencia*; «Aitzol»-en: *La democracia en Euzkadi*; Elías Gallastegiren: *Por la libertad vasca*; eta antzeko liburuak.

## 4. EUSKALGINTZA JAIOTERRIAN

### 4.1. Euskal Alfabetatzearen aitzindari

Gerra osteko 40ko hamarkadan Ondarroa herri euskaldunean euskara debekatuta eta gutxietsita aurkitzen zen. Zapaldurik eta zigorturik zegoen hizkuntzari irtenbide bat ematen ahalegindu zen Jose Mari. 50ko hamarkadan, frankismoaren ekaitz gogor eta bortitz hori, apurtxo bat leuntzen eta baretzen hasi zen; beraz, 1957an «*Kamiñazpi*»k, bere familia bizi zen auzoaren izena izengoitizat hartuta, *Zeruko Argian* idazten jardun zuen. Haren lan zabal eta zehatzen aztarnen lekuko honako aldizkari, astekari eta egunkari hauek ere badituzue: *Agur*, *Anaitasuna*, *Ekin*, *El Bidasoa*, *El Diario Vasco*, *Euzkadi*, *Euzko Deya*, *Goiñ Argi*, *Jakin*, *Karmel*, etab. 60ko hamarkadan eten gabe eta buru-belarri aritu zen euskerazko lanetan; hazia ereiten hasi zen: euskal ikastaroak antolatzen, eskolak ematen eta horrez gainera, eskola horietarako material didaktikoa prestatzen; euskararekiko konpromiso sendoa hartu, euskara irakasteaz arduratu eta euskararen aldeko lan isil bezain astunaren aukera egin zuen. 1960ko hamarkadaren hasieran ez zegoen ikastolarik Ondarroan, lehena 1967an ireki baitzen. 1960an Euskaltzaindiaren izenean Alfonso Irigoienek 10 eta 13 urte bitarteko haur euskaldunentzat

lehen sariketa antolatu zuen Bilbon helburu batekin: euskal irakurketa eta idazkeraren hobekuntza lortzea.

Hurrengo urtean, 1961ean, Euskaltzaindiak Bilboko esperientzia Artibai eskualdera zabaldu zuen Ondarroan herriko 20 umerentzat azterketa bat antolatuz. Esperientzia arrakastatsua izan zen eta horren berri M.A. Astiz kazetari nafarrak dakarkigu Bilboko *La Gaceta del Norte* egunkarian:

«Era una delicia ver a aquellos niños y aquellas niñas rezar y cantar y charlar con el tribunal en un vascuence puro y popular a la vez, y leer correctamente trozos de la obra del ondarrés Aguirre “Kresala”, libres ya del analfabetismo del vascuence. ...Se debe felicitar al señor Echaburu que ha preparado a la casi totalidad de los niños presentados a este concurso...»

(I. Oruamazaga Ondarroa 2002: 107-108, 110).

Kazetariaren esaldi eder honi erantsi behar zaio haur guztiak «Kamiñazpi»k prestatu zituela lehiaketarako.

Baina euskararen suspertzaile sutsu hau ez zen geldirik geratu, aurreko urteetako arrakastaz gozatzen. 1964an, Txomin Agirrerren jaiotza urtearen lehen mendea ospatzen zela-eta, gau eskolaz antolatu zituen, José Santos Reiriz, «Celedonio Arriola» eskola nazionalerako zuzendariaren baitzenaz baliatuz. Hura izan zen zinez euskararen sorospidean Ondarroako herriak Francoren garaian ezagutu zuen bikoterik bereziena: ondarroar euskaltzale porrokatua eta galiziar falangista amorratua euskararen alde elkarlanean ikustea. Gauza bitxiagorik ikus al daiteke? Harrigarria ere bada 12 urterekin eskola utzi, eta 18rekin gramatikako artikulua zer zen ez zekien pertsona batek, euskal ikastaroen arduraz jabetuta, material didaktiko gisa euskaraz idatzitako 94 orrialdeko *Apunteak* (1963) prestatzea; eta hurrengo urtean 40 orrialdeko *Apuntes de Gramática Vasca* (1964) plazaratzea. Etenik gabe jarraitu zuen euskarari buruzko lana musu truk eskaintzen. Euskara zehatza, irakurterraza, jatorra, bizia, aberatsa, argia eta txukuna zuen gogoko. Zenbat ordu ez ote zuen eman ondarroar haurren esaldi traketsak (adibidez: *goazen gatxin, ikusi tzut* eta holakoak) zuzentzen! Haren metodologiaren zutaberik nagusia ikasleari euskara gustagarri egitea zen. Baina «Kamiñazpi»ren ekarpena ez zen horretan agortzen; beste era batera ere lan egin zuen euskararen alde. Oiartzungo Lekuonatarrek hainbat aldiz aipaturiko ahozko transmisioaz baliatuz, arrain-kontserba fabriketako emakumeentzat, *Ondarru'ko bertso eta abestiak* (1981) liburua prestatu zuen; alegia, 184 orrialdeko lan interesgarria zinez, euskal tradizio zaharrak gordetzeko tresna zoragarria. Lan hauen guztien ondorioz, 1966ko azaroaren 25ean euskaltzain urgazle izendatu zuen Euskaltzaindiak, berari zegokion agiria emanez. Ondo merezitako lan eskergaren ordaina!

#### 4.2. Literatur lanak

Euskara bakarrik ez zuen landu «Kamiñazpi»k; beraz, beste alderdi bat aipatu gabe ezin dugu bukatutzat eman lantxo hau. Bazuen Jose Marik beste ezaugarri bat, behar bezainbat azpimarratu ez dena. Egia da gramatika gaiak jorratzea maite zuela batak bat, baina artikulua ugari eta liburu batzuk ere idatzi zituen. Euskal literatura biziki maite zuen eta Irungo lehen literatur lehiaketako sari nagusia jaso zuen «Errijaiaik eta San Martzialgo Alardea» lanagatik. Haren literatur zerrendan bost liburu nabarmentzen

dira. 1. *Ondarroa'ko Kontuak* (1995). Egileak bere herrian izan zituen oroitzapenak kontatzen dizkigu «Auspoa» (226 zb.) bilduman agertzen zaigun liburu honetan. Bere ohiko apaltasunaz honela mintzo da:

...nik egin dodan idazlan au ezin artu daiteke kondaira liburutzat». A. Zavala, ordea, ez da iritzi berdinekoa eta hau dio: «Liburu onek bide berri bat zabaldu dezake... gure kondairaren eta hizkuntzaren mesederako».

2. *Neure lau urteko ibillerak* (1989) Etor argitaletxeak Auspoa (199 zb.) bilduman plazaratu zuen eta anaiarteko gerra garaiko oroitzapenen kontaketa da. 3. *Neure idazlan bilduma* (1991, *Itxaropena*); 119 orrialdeko liburu honetan, 1960ko eta 1970eko hamarkadetan lehen aipatutako euskal aldizkarien zerrendan idatzitako artikulua aurki ditzakezue. Beraien artean *Goiz Argi* eta *Agur* azpimarratuko nituzke kopuruaren arabera, baina inolaz ere baztertu gabe *Anaitasuna* eta *Zeruko argia*. 4. *Ondarribiako Kondaira* (1986, *Itxaropena*). 1966an seme bati tokiz aldatzea komeni zitzaiola-eta, emaztearen herrian jarri zuten bizilekua. Baina han ere ez zen geldirik egon eta liburu hau argitaratu zuen, herri polit honen historia, monumentuak eta inguruak txukun aztertuz. 5. *Txolintxu* (1972, *Edili*); 58 ipuin laburrekin osatutako liburuxka polit honen berri honela ematen digu egileak:

Ipui abek geienak erritarrak dira... geienok, PAN PIN'go bizkaitar orrian argitaratu nituan Euskal ikastoletako umeentzat irakurgai geiegirik ez dala ta, guziak bildu ta, liburu-txu bat egitea bururatu zait.

Horra hor gure Jose Mari gizon apal eta euskaltzale finaren testamentua: haurrak, euskara eta Euskal Herria.

88 urte zituela 2001eko abenduan Hondarribiko Udaletxeak eskainitako omenaldi hunkigarrian, bere etxeko eta lagunez inguratutik, herriko eta Ondarroako alkateen opariak jaso zituen. Har itzazu, Joxe Mari, gaur omenaldi bero honetan ere gure zorionik beroenak Euskaltzaindiaren izenean, eta familiak onar ditzala gure doluminik sentituenak.

Agur lagun! Egun handira ae!

*Gorka Aulestia Txakartegi*